

Туранли Ф. Внесок азербайджанських інтелектуалів у розвиток культури та науки України*. Мугаммед Садик Агабекзаде (1865–1944) // Азербайджан й Україна на перехрестях історії та культури: наук. зб. / Упоряд.: доц., к.і.н. О.Р. Купчик, к.і.н. Л. В. Шпаковськи. Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя, 2017. С.116–122. 235 с.

Анотація

Однією з визначних постатей з-поміж азербайджанських інтелектуалів, які працювали в свій час в Україні, був професор Мугаммед Садик Агабекзаде. Внесок, зроблений цим азербайджанцем і патріотом України в українське сходознавство, зокрема в арабістику та тюркологію – величезний. Він став не лише одним з фундаторів так званої Львівсько-петербурзької школи сходознавства, але й приніс у Львівський університет знання про Азербайджан, Туреччину, Аравію та інші східні країни. Саме завдяки названому вченому Львів перетворився на одне із небагатьох міст України, де так природно запровадилася наука і культура орієнту, і ця обставина значною мірою уможливила перетворення казаного давнього міста на один з найбільш цікавих наукових та культурних центрів сучасного світу.

Ключові слова: Україна, інтелектуал, азербайджанець, Агабекзаде, внесок, Львів, світ

Актуальність вивчення зазначеної теми полягає в тому, що наукове дослідження історії українсько-азербайджанських наукових і культурних взаємин уможливорює глибоке осмислення тих рушійних сил, які мали вагомий вплив на процес налагодження та розвитку цих взаємин¹. У даному контексті однією з визначних постатей з-поміж азер-

---

¹Зазначена стаття була темою доповіді її автора на Міжнародній науковій конференції «Україна–Азербайджан: на роздоріжжі історії та культури» (5 червня 2015

байджанських інтелектуалів, які працювали в свій час в Україні, був професор Мугаммед Садик Агабекзаде (роки життя: 1865 – 1944). Цей вчений народився 15 березня 1865 року в містечку Гьойчаї в родині азербайджанського аристократа Ісмаїла Агабекзаде², а його наукова та просвітницька діяльність в Україні збіглася з історичним періодом, коли відбувався процес створення передумов для майбутнього відновлення незалежності української держави.

Слід наголосити, що саме в період активної науково-просвітницької діяльності Мугаммеда Садика Агабекзаде в Україні видатний український учений-сходознавець Агатангел Кримський (роки життя: 1871 – 1942) перед українською тюркологією вперше порушив і нині актуальну проблему поступової переорієнтації джерелознавчих досліджень до аналітико-критичного відбору та логічної систематизації відомостей з вітчизняної історії, наявних в східних, а саме – арабських, турецьких та перських писемних документах. Адже дійсно, у період активної наукової діяльності Агатангела Кримського українська національна тюркологія перебувала ще на початковій стадії свого становлення. На той час дослідження у названій галузі історичної науки були зосереджені у Львівському університеті, і саме в цьому навчально-науковому закладі працював відомий сходознавець Мугаммед Садик Агабекзаде, який, власне, став співзасновником української орієнталістики³. Азербайджанець за національністю, він представляв собою видатного україн-

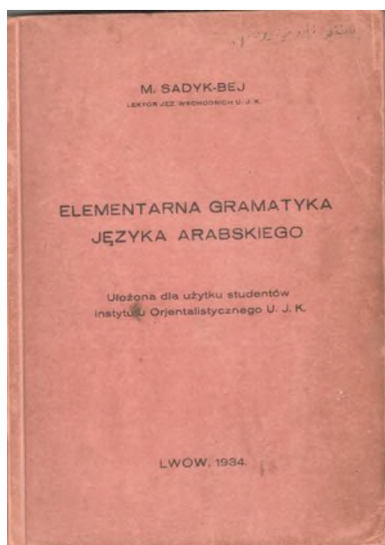

р., м. Київ), яка відбулася на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

²Світлини професора Садика Бея Агабекзаде, використані в цій роботі, були надані українським сходознавцем Яремою Полотнюком (“Allah Rəhmət Eləsin”) в 2003 році; вони зберігаються в приватному архіві автора цієї статті.

³Зокрема, учнем Мугаммеда Садика Агабекзаде були відомі українські орієнталісти-тюркологи Євген Завалинський та Омелян Пріцак [1, 2].

ського вченого-сходознавця й справжнього патріота України [3, с. 38]. Переїхавши у 1927 році до Львова із Парижу, де він працював у Сарбонському університеті, Мугаммед Садик Агабекзаде упродовж передвоєнних років викладав у Львівському університеті фундаментальні сходознавчі дисципліни, а саме: сучасну та давню турецьку мову, сучасну та класичну перську мову, сучасну літературну та класичну арабську мову, а також арабську граматику, ісламознавство, мусульманську палеографію, каліграфію та епіграфіку [4, с. 97–98]. На жаль,

основні наукові праці Мугаммеда Садика Агабекзаде були втрачені під час окупації Львова німецькими військами в роки другої світової війни, але уявлення про рівень сходознавчого фаху названого вченого можна уявити собі після вивчення написаного ним підручника «Елементарна граматики арабської мови» [5]. Більшість його наукових праць, зокрема написані ним підручники, а також архівні документи, де міститься інформація про його життя й діяльність в Україні, були вивезені до польського міста Кракова [3, с. 40]. Разом з цим в архівах міста Львова, а саме в архівосховищі Львівського національного університету імені Івана Франка, і нині зберігаються документи, які відображують життєвий шлях та наукову діяльність Мугаммеда Садига Агабекзаде⁴. З цих документів виявляється, що названий орієнталіст емігрував до Парижу внаслідок військової агресії Росії у Східному Закавказзі, яка завершилася окупацією Північного Азербайджану та ліквідацією Азербайджанської Народної Республіки 28 квітня 1920 року [3, с. 36]. Але саме у Львові професор Агабекзаде здійснив фундаментальні наукові дослідження,

які поставили його на рівень найвидатніших орієнталістів ХХ століття, чиє ім'я назавжди записане в історії міста Львова, Львівського національного університету імені Івана Франка та Львівської торгової академії [2, с. 124 – 132]. Адже названий дослідник був справжнім поліглотом, який спілкувався з людьми азербайджанською, турецькою, туркменською, французькою, перською, арабською, польською, російською та українською мовами. Такі фундаментальні знання у галузі східного та європейського мовознавства були зумовлені тією обставиною, що дідусь Мугамеда Сади́га Агабекзаде був муфтієм [7, s. 713] усього Закавказзя, і ще задовго до школи навчав маленького Мугаммеда арабської та перської мовам. Але, відповідно до тогочасного звичаю, у сімейному колі майбутнього вченого розмовляли рідною та французькою мовами. Тому саме французька стала тією мовою, яку вчений засвоїв з дитинства. Згодом його направили на навчання в Бакинське реальне училище. Уже тоді батьки замислили для сина військову кар'єру, бажаючи бачити його професіональним військовослужбовцем. Після реального училища, яке Мугаммед закінчив з відзнакою, він навчався в Константи́нівському піхотному училищі, де майбутній учений вивчав фундаментальні засади військової справи. У 1886 році юнак продовжив навчання в престижному на той час Михайлівському артилерійському училищі в Санкт-Петербурзі. Через рік він екстерном склав випускні іспити, і в чині поручика (лейтенанта) артилерії відбув на службу в Закавказзя [4, с. 97]. Прослуживши у війську десять років, Мугаммед Сади́г Агабекзаде успішно склав конкурсні іспити для навчання на офіцерських курсах східних мов при Азійському департаменті Міністерства закордонних справ Російської імперії, які закінчив з відзнакою у 1899 році. Після того він був відряджений до Туркменії, а саме в місто Ашгабад, де він, продовжуючи службу в російській армії, вивчав ахал-тенінський діалект туркменської мови, а також збирав

туркменські народні приказки й прислів'я. Результатом цієї дослідницької роботи стала публікація у 1904 році його першого дослідження, означеного назвою «Учебник туркменского наречия (ахал-тенинский диалект) с приложением сборника пословиц и поговорок туркмен Закаспийской области». Назване дослідження молодого вченого здобуло високу оцінку з боку російських сходознавців, зокрема тюрколога Олександра Самойловича, а Бухарський емір Сеїд Алім-хан нагородив Мугаммеда Садига Агабекзаде найвищим орденом Бухарського емірату та медаллю. У 1913 році вчений вийшов у відставку і повернувся у свій родовий маєток в Геокчаї. Однак, після початку першої світової війни, а саме у 1914-му році, Мугаммед Садиг Агабекзаде у чині генерал-артилериста був прикликаний в діючу армію, яка здійснювала бойові операції в Ірані. Втім, воєнні дії у названій країні невдовзі закінчилися, і вчений знову повернувся в рідний Геокчай, хоч і ненадовго [8, с. 136]. На початку 1919 року уряд мусаватистського Азербайджану викликав Мугаммеда Садига Агабекзаде в Баку і запропонував йому посаду міністра внутрішніх справ (так у той час називали керівника міністерства освіти). Після цієї події вчений цілком присвятив себе освітянській діяльності. Але внаслідок російсько-більшовицької агресії проти Азербайджану Мугамед Садиг Агабекзаде змушений був емігрувати до Туреччини, де на той час почалася війна з іноземними інтервентами, яку очолив Мустафа Кемаль-паша, який згодом одержав прізвисько Ататюрк, що означає «Батько тюрків». З цієї причини Мугамед Садиг Агабекзаде з дружиною Гюлі- ханім від'їхав до Парижу, де впродовж двох років він викладав в Сорбонському університеті арабську, перську та турецьку мови. У Парижі вчений-сходознавець пережив ще один удар долі – смерть коханої дружини, яку було поховано на мусульманському цвинтарі французької столиці. Після цієї трагічної події Мугаммеда Садига Агабекзаде ніщо не зв'язувало з Парижем, і на початку лютого

1927 року він на запрошення Зигмунта Смогожевського переїхав до Львова, де почав працювати на філософському факультеті Львівського університету, а дещо пізніше – також у Львівській вищій торговій школі. У названих навчальних закладах учений з ентузіазмом викладав турецьку, перську та арабську мови, вивчаючи водночас польську та українську. Таким чином Мугамед Садиг Агабекзаде долучився до колективу львівських сходознавців, наукова і просвітницька діяльність яких започаткувала ту саму сходознавчу школу, що пізніше одержить назву Львівсько-петербурзької. Отже, разом з Зигмунтом Смогожевським і Владиславом Котвичем, Мугаммед Садик Агабекзаде став засновником названої сходознавчої школи [4, с. 98]. У 1931 році цей видатний сходознавець опублікував написаний польською мовою підручник турецької мови, через рік – підручник перської мови, а у 1934 році – елементарну граматику арабської мови (фонетику та морфологію), написану на базі другого видання «Нової граматики арабської мови» Огюста Пер'є, опублікованого в Парижі 1928 році [10, с. 300–303].

У Львові Мугаммед Садик Агабекзаде залишив цілу низку своїх учнів, таких, як Теофіл Володимирський, Мар'ян Левицький, Омелян Пріцак, Тадеуш Левицький, Франтішек Махальський та багато інших. Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці викинули немолодого вже вченого з квартири, де він мешкав, і поселили його в підвальне приміщення. В 1943 році Мугаммед Садик Агабекзаде важко захворів, а дев'ятого листопада 1944 року, після «визволення» Львова від гітлерівців, він відійшов у вічність.

Світлина таблички над могилою професора Мугаммеда Садика Агабекзаде, яка зроблена у 2006 році автором цієї статті

На 84-му полі Личаківського кладовища є єдина вціліла мусульманська могила, затиснута з усіх боків бетоном інших захоронень, на якій скромна мармурова табличка написами польською і турецькою мовами повідомляє, що тут поховано професора (це звання він отримав посмертно) Мугаммеда Садик Агабекзаде [4, 98].

Світлина пам'ятника над могилою професора Мугаммеда Садика Агабекзаде, який встановлений у 2016 році Посольством Республіки Азербайджан в Україні

Науковий внесок, який зробив азербайджанець за національним походженням та патріот України Мугаммед Садик Агабекзаде у львівську школу сходознавства, є величезний. Цей учений, високоерудована і по-військовому дисциплінована людина, був не тільки одним із фундаторів так званої Львівсько-петербурзької школи сходознавства, але також і джерелом того невлочимого аромату Закавказзя, Центральної Азії, Туреччини, Азербайджану, Ірану та арабських країн, який назавжди залишився у славетних стінах Львівського університету. Міська влада Львова належним чином оцінила заслуги вченого, перейменувавши вулицю Бічну Бакинську на вулицю професора М. С. Агабекзаде. Знавець його життя та творчості Ярема Полотнюк написав про нього так «...стоячи перед могилою Мугаммеда Садика Агабекзаде, вклоняємося духові цього чоловіка, кажучи при цьому відому східну формулу – Мир його прахові та слава його імені! [4, с. 98].

Отже, з метою вивчення та збереження культурної спадщини, зміцнення дружби між українським та азербайджанським народами зазначена конференція ухвалила рішення щодо проведення низки заходів, зокрема: 1) відзначити 150-ліття видатного вченого-сходознавця Му-

гаммеда Садика Агабекзаде – азербайджанця за національністю, українського патріота, котрий у 1927–1944 роках працював у Львівському університеті та у Вищій торговій школі; 2) облаштувати вулицю, яка названа його іменем, та встановити відповідну меморіальну таблицю на ній і провести реставраційні роботи на його могилі, що знаходиться на 64-му полі Личаківського меморіального кладовища-музею і перебуває в занедбаному стані; 3) встановити погруддя М.С. Агабекзаде та відповідну меморіальну таблицю на будинку по вулиці Ярослави Стецько 4, де проживав названий вчений-сходознавець.

Доцільно також провести в листопаді-грудні 2015 року Міжнародну науково-практичну конференцію, присвячену ювілею названого вченого, спільно з Львівським національним університетом імені Івана Франка, а також посольствами в Україні Азербайджану, Туркменістану, Туреччини та Франції.

*Присвячується до 150-річчя від дня народження професора Мугаммеда Садика Агабекзаде.

1. Лист (№ 76) завідувача Львівського відділення Інституту історії України АН УРСР професора І.П. Крип'якевича до директора Інститут С.М. Белоусова, 2 березня 1940 р., м. Львів (Архів Історії України (ІУ) ім. Івана Крип'якевича НАН України, ф.1, оп. VI-ф, спр. Г-2, арк. 33).

2. *Полотнюк Я.Є.* Сходознавство у Львівському університеті / *Ярема Євгенович Полотнюк* // Східний світ. — К.: Ін-т сходознавства імені А.Ю. Кримського АН України, 1993. — № 2. — С. 124–132.

3. *Сәмәдли, Әли.* Ики өмүр јашајан адам (сәнәдли повест) / *Әли Сәмәдли.* — Бакы: “Нәрби Нәшријјат”, 1998. — 108 сәһ.

4. *Полотнюк Я.Є.* Мугаммед Садик-бей Агабек-заде. До 140-річчя від дня народження / *Ярема Євгенович Полотнюк* // Східний світ. — К.: Ін-т сходознавства імені А. Кримського НАН України, 2005. — № 4. — С. 97–98.

5. *Sadyk-Bej M.* Elementerna Gramatyka Języka Arabskiego / *M. Sadyk-Bej.* Ułożona dla użytku studentów instytutu Orjentalistycznego U. J. K. — Lwów, 1934. — 120 s.

6. *Магмудлу Ягуб.* Азербайджан: нариси історії / *Ягуб Магмудлу.* — Київ: Видавничий дім Дмитра Браго, 2011. — 154 с.

7. *Devellioğlu, Ferit*. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat / *Ferit Devellioğlu*. Yayına Hazırlayan: *Aydın Sami Güneşal*. — 11. Baskı. — Ankara «Aydın Kitabevi Yayınları», 1993. — S. 713. — 1195 s.
8. *Туранли Ф.Г.* Агабейзаде Меммед Садиг Оглу / Енциклопедія сучасної України (ЕСУ). — Київ, 2001. — Том 1 (А). — С. 136.
10. *Полотнюк Я.Є.* Могаммед Садик-бей Ага бек-заде (Агабеков) (До 140-річчя з дня народження) / *Ярема Євгенович Полотнюк* // Вісник Львівського університету. — Серія філологічна. — Вип. 36. — Львів, 2005. — С. 300–303.